

Теорія та історія держави і права

УДК 340.132(477)

Середюк Віталій Юрійович

кандидат юридичних наук, доцент,

начальник територіального сервісного центру №8049

регіонального сервісного центру

ГСЦ МВС в м. Києві (філія ГСЦ МВС)

Serediuk Vitalii

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Head of the Territorial Service Center №8049

Regional Service Center of the

Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs in Kyiv

(Branch of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs)

ORCID: 0000-0001-9472-5472

ФІЛОЛОГІЧНЕ ТА ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА
PHILOLOGICAL AND LOGICAL INTERPRETATION OF LEGAL
NORMS

***Анотація.** Мета статті полягає у висвітленні питання про особливості філологічного та логічного тлумачення норм права, у з'ясуванні їх подібностей та відмінностей. Новизна статті полягає у тому, щоб показати як філологічне й логічне тлумачення норм права застосовується на практиці. З'ясовано, що в рамках філологічного (граматичного) тлумачення виокремлюють два основних типи аналізу (розбору), що істотно впливають на процес оцінки змісту норми права. Перший тип аналізу передбачає цілісну оцінку смислового навантаження слова, аналіз слова як лексичної одиниці. Виокремлено певні правила (plain meaning rule; легальної дефініції) розроблені в юриспруденції та*

використовувані під час лексичного аналізу. Встановлено, що зазначені правила дуже схожі за спрямованістю. Перше фіксує, що різним термінам не допускається надання однакового значення без достатніх на те підстав. Друге – ідентичним термінам у межах одного правового акта без достатніх підстав не можна надавати різного значення. Під час лінгво-логічного тлумачення рекомендовано звертати увагу на комунікаційний контекст, який виникає при використанні мови. Логічне тлумачення полягає в з'ясуванні змісту норми права шляхом зіставлення її змісту з іншими нормами галузі права. Встановлено, що до низки ознак логічного способу тлумачення належать такі: сукупність логічних прийомів тлумачення; засіб розшифрування сенсу норми права; цілеспрямована розумова діяльність.

Висновки. Мовний (граматичний, морфологічний, текстуальний) і логічний методи тлумачення є основними, інші ж природним до них доповненням. Проте, ми дотримується погляду, що серед способів тлумачення норм права немає поділу на основні та додаткові. Кожен є самостійним способом тлумачення. Втім, для з'ясування змісту та сенсу норми права не завжди потрібно застосовувати всі наведені способи тлумачення. Іноді досить обмежитися лише кількома з них. Зазначений факт ще не дає підстав вважати інші способи тлумачення додатковими або ігнорувати їх. Оскільки, найчастіше, саме використання однієї з них може докорінно змінити думку інтерпретатора і допомогти у з'ясуванні волі законодавця.

Ключові слова: спосіб, прийом та метод тлумачення норм права, юридична техніка, семантика, правило *plain meaning rule*, правило легальної дефініції.

Summary. *The purpose of the article is to highlight the question of philological and logical interpretation of legal norms. The novelty of the article*

is to show how the philological and logical interpretation of legal norms applied in practice. Within the framework of philological (grammatical) interpretation are distinguished two main types of analysis (analysis), which significantly affect the process of assessing the content of legal norms. The first type of analysis involves a holistic assessment of the semantic load of a word, an analysis of a word as a lexical unit. Certain rules (plain meaning rule; legal definition) developed in jurisprudence and used during lexical analysis are singled out. The specified rules are very similar in orientation. The first establishes that it doesn't give the same meaning to different terms without sufficient grounds. Second, identical terms within the same legal act no give different meanings without sufficient grounds. Within the framework of linguistic-logical interpretation, recommended to pay attention to the communication context that arises when using language. Logical interpretation consists in clarifying the content of a legal norm by comparing its content with other norms in the field of law. It was established that a number of signs of a logical method of interpretation include the following: a set of logical methods of interpretation; a means of deciphering the meaning of the legal norm; purposeful mental activity.

Conclusions. Linguistic (grammatical, morphological, textual) and logical methods of interpretation are the main ones, while others are a natural addition to them. However, we adhere to the view that there is no division into basic and additional ways of interpreting legal norms. Each is an independent way of interpretation. However, in order to clarify the content and meaning of a legal norm, it is not always necessary to apply all the above methods of interpretation. Sometimes it is enough to limit yourself to only a few of them. This fact does not yet give grounds to consider other methods of interpretation as additional or to ignore them. Since, most often, the very use of one of them can fundamentally change the opinion of the interpreter and help in clarifying the will of the legislator.

Key words: *way, technique and method of interpretation of legal norms, legal technique, semantics, plain meaning rule; rule of legal definition.*

Постановка проблеми. Мовна форма викладення норм права є інструментом тлумачення. Орієнтуючись на цінності стабільності та формальної визначеності права, суб'єкт тлумачення повинен через аналіз мови норми права встановлювати той зміст, який законодавець надав даному правовому припису. Втім, варто взяти до уваги те, що повсякденне мовлення динамічне і, має безліч смислових відтінків і асоціацій, які в поєднанні з індивідуальним життєвим і мовним досвідом конкретної людини можуть викликати несподіваний ефект нерозуміння, спотворення сенсу висловлювань, у тому числі й тих, що належать до норм права.

Питання про тлумачення норм права вважається «вічним» для юриспруденції. У будь-якій країні не створювалися загальнообов'язкові норми соціальної поведінки, нормодавець повідомляє те чи інше важливе правило необмеженому колу осіб. Звісно, нормодавець дбає про те, щоб його розпорядження було правильно потрактоване й виконане тими, кому воно адресоване. Власне, у цьому полягає мета нормотворчої діяльності, незалежно від того, у якій саме державі та на якій стадії соціально-економічного розвитку суспільства здійснюється правове регулювання.

Методологічна основа дослідження філологічного та логічного тлумачення норм права складається насамперед із загальнонаукових способів та прийомів дослідження, що застосовуються як у юриспруденції, так і у філології – це діалектична логіка, моделювання, аксіоматичний метод, системний аналіз тощо. Застосовуваними є також приватно-наукові методи – порівняльно-правовий, формально-юридичний, функціонально-лінгвістичний у поєднанні з методиками етимологічного аналізу, використаними для вирішення специфічних завдань встановлення внутрішньої форми слова, що виражає правовий припис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про філологічне та логічне тлумачення норм права розглядалися у публікаціях М. Матузова та А. Малько [1], В. Бабаєва [3], Р. Гарапшина [4], М. Коркунова [5], Е. Губайдуліної [6], А. Шмагіна [7], І. Шутака та І. Онищука [8], П. Рикьора [9], А. Бущенко та М. Тарахкало [10], А. Смірнова та А. Манукяна [11], М. Брагінського та В. Вітрянського [13], С. Палешник [16] та ін.

Однак говорити про максимально поглиблений, детальний і комплексний розгляд поставлених питань у цих дослідженнях не доводиться. Ще є досить багато теоретичних та практичних аспектів, що потребують наукового осмислення у цій галузі. У своїх роботах дослідники позначили проблеми тлумачення права «вічними», тим самим поставивши під сумнів можливість вироблення оптимальних шляхів розв'язання цих проблем.

Нашою метою є відповісти на поставлені питання, через те, що тільки правильне з'ясування та роз'яснення справжнього змісту та сенсу норм права (волі законодавця) та одноманітне їх застосування суб'єктами права на практиці є запорукою встановлення в суспільстві та державі високої правової культури, зміцнення законності та правопорядку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філологічне, лексичне, текстове та логічне тлумачення норм права є способами тлумачення. Власне спосіб тлумачення, за визначенням М. Матузова, – це сукупність прийомів і засобів за допомогою яких пізнається сенс і зміст норми права та вираженої у ній волі нормодавця [1, с. 335].

До прикладу, в Розділі 3 «Тлумачення договорів» Віденської конвенції про право міжнародних договорів (далі – Віденської конвенції) закріплено декілька способів визначення міжнародних договорів: текстове тлумачення: в процесі тлумачення відбувається з'ясування звичайного значення термінів договору (пункт перший статті 31); телеологічне (цільове) тлумачення: тлумачення положень міжнародного договору в

контексті його об'єкта й цілей (пункт перший статті 31); історичне тлумачення: з'ясування сенсу норми, яка тлумачиться, через вивчення підготовчих матеріалів і конкретно-історичних умов укладення міжнародного договору (стаття 32) [2].

З'ясуємо що таке спосіб, прийом в метод тлумачення. Спосіб тлумачення – це здійснювана суб'єктами права діяльність, спрямована на встановлення за допомогою відокремленої сукупності прийомів аналізу та синтезу параметрів закону, які дозволяють розкрити сенс конкретних нормативних приписів. А термін «прийом» означає конкретну пізнавальну дію, рух думки. Залежно від використовуваних прийомів та засобів встановлення сенсу норми, специфічних сфер знань, понять, правил (філології, логіки, спеціальних юридичних знань, історії тощо) як пізнавальний інструментарій для встановлення змісту норми права [3, с. 460-461]. Метод тлумачення норм права – сукупність разом узятих способів тлумачення.

Оскільки воля законодавця, виражена у нормі права, виражається через словесну форму, вона насамперед потребує аналізу її зовнішнього прояву, буквального тексту нормативного припису. З'ясування сенсу норм права відповідно до їх текстуального змісту з морфологічної та синтаксичної точок зору протікає в рамках філологічного (лексичного, текстового, граматичного) способу тлумачення.

За допомогою філологічного (*мовного, граматичного*) способу тлумачення відбувається з'ясуванням сенсу норми права з урахуванням аналізу тексту будь-якого нормативно-правового акта. Таке тлумачення передбачає насамперед з'ясування значення окремих слів як у загальноживаному, так і в термінологічному сенсі (епідемія, епізоотія, рецидив тощо). Головне – зрозуміти той сенс слова, який вкладав у нього законодавець. Встановлюються граматичні зв'язки слів, визначається семантична структура речень. При визначенні сенсу речень важливу роль

відіграють розділові знаки, вступні слова тощо. Хрестоматійний приклад: «Страти не можна помилувати» [1, с. 336].

Філологічний (граматичний) спосіб тлумачення права виявляється в аналізі правових приписів з погляду правил мовознавства. Примітно, що далеко не усіма визнається наявність даного способу тлумачення норм права. Будь-яке тлумачення подібного роду є не більше, ніж тлумачення логічне або безпосередньо пов'язане з таким [4, с. 39].

М. Коркунов дуже вдало зазначив, що знати, які саме норми підлягають застосуванню ще недостатньо. Потрібно, крім того, зуміти застосувати ці норми. А для цього насамперед слід з'ясувати зміст норми права. Якщо законодавець невміло висловив у законі свою волю, то законом вона робиться тільки в тому обсязі, в якому вона виражена. Закон слугує настільки джерелом права, наскільки він висловлює волю законодавця. Тому, якщо випадково вирази закону виявляться ширшими дійсної волі законодавця, законом має вважатися лише те, що становило дійсну волю законодавця. Помилка чи неправильність мови не може бути джерелом права. Тому, завданням тлумачення законів є з'ясування волі законодавця [5, с. 342-343; 6, с. 51].

Тлумачення означає передусім з'ясування значення слова відповідно до його загального або спеціальним вживанням. Воно пов'язане з використанням слова в конкретному законодавчому акті. З метою встановлення його загального значення використовуються словники та правила граматики. Нерідко рівнозначним термінам, що використовуються в повсякденному житті, надається, спеціальне значення («володіння» і «власність», «договір» і «угода») [7, с. 253].

В контексті дослідження юридичної техніки тлумачення норм права І. Шутак та І. Онищук розглядають певні стадії лінгвістичного (філологічного) тлумачення. До них належать: з'ясування значення окремих слів (наприклад, вбивство – це позбавлення людини життя, а не

моральне вбивство, не приниження її гідності та честі); здійснення граматичного розбору речення (заподіяння шкоди в разі недбальства карається лише тоді, коли вона має суттєвий характер); встановлення зв'язків слів у реченні (наприклад, роз'яснюється, чи карається заподіяння шкоди особистості й (або) майну); визначення структури речення та ролі знаків пунктуації (хрестоматійний приклад: «стратити не можна помилувати») [8, с. 427].

П. Рикьор дійшов висновку, що мова є об'єктом емпіричної науки (відбувається підпорядкування індуктивних операцій дедукції та обчисленню). Перетворення мовного світу у специфічний об'єкт відбувається шляхом розмежування мови та слова. Слово розпадається за різними реєстрами – психофізіологічним, психологічним, соціологічним тощо. Слово не здатне утворити власний об'єкт, який би відносився до однієї спеціальної дисципліни [9, с. 139].

При логічному тлумаченні закони логіки застосовуються самостійно, відокремлено з інших методів. Тут досліджується логічний зв'язок окремих положень закону із правилами логіки. Аналізу піддаються не самі по собі слова, як при граматичному тлумаченні, а поняття, явища і співвідношення їх між собою, що позначаються ними. Застосовуються такі прийоми, як логічне перетворення, виведення вторинних норм, висновки з понять, доведення до абсурду. У логічній структурі норм права показуються особливості законодавчої техніки [1, с. 336].

У рамках філологічного (граматичного) тлумачення виокремлюють два основних типи аналізу (розбору), що істотно впливають на процес оцінки змісту норми права. Перший тип аналізу передбачає цілісну оцінку смислового навантаження слова, аналіз слова як лексичної одиниці. Він може вироблятися з погляду, наприклад, однозначності багатозначності слова; значення у контексті; наявності синонімів, антонімів або омонімів; походження слова. Умовно позначимо його як лексичний аналіз (розбір).

У зв'язку з цим можна виокремити певні правила (*plain meaning rule*; *легальної дефініції*) розроблені в юриспруденції та використовувані під час лексичного аналізу. Зазначені правила дуже схожі за спрямованістю. Перше фіксує, що різним термінам не допускається надання однакового значення без достатніх на те підстав. Друге – ідентичним термінам у межах одного правового акта без достатніх підстав не можна надавати різного значення.

Перше і головне правило свідчить, що словам і виразам надається загальнозживане значення, встановлене в офіційній літературній мові, якщо немає підстав для іншої інтерпретації. За змістом воно подібне до одного з трьох базових, що використовуються в англосаксонській системі «правило явного сенсу» (*plain meaning rule*). Загальний зміст цього правила очевидний і вимагає додаткових пояснень, проте стосовно його реалізації теж можуть виникати питання.

Загальновідомо, що літературне значення слова може історично змінюватися, при цьому формулювання залишається тим самим. Розрізняють етимологію слова, засновану на його генезі, походженні, та семантику слова, засновану на його чинному, сучасному значенні. Етимологія та семантика слів можуть як збігатися, якщо закладений спочатку сенс залишається незмінним, і відрізнятися. Відмінності у змісті бувають або частковими, або повними, до прямої протилежності. За загальним правилом при виникненні колізій сучасне семантичне значення має перевагу. Так, слово «суд» етимологічно походить від кореня «уд» або «уз», що означає «узи», «зближення», «зв'язок». Іншими словами, спочатку суд був формою мирного зближення сторін, без крайніх дій. Нині таке розуміння правильне лише частково, у разі, коли справа завершується, наприклад, примиренням сторін. Семантично суд – це, головним чином, державний орган, який здійснює правосуддя [4, с. 40].

До прикладу, як зазначено в письмових коментарях Української Гельсінської спілки з прав людини з питань права (*amicus curie*), певну складність в тлумачення статті 29 Конституції вносить те, що терміни, які використані у тексті положення, лексично збігаються з термінами, які використовує кримінальне процесуальне законодавство України. Часто суди цьому текстуальному збігу надають занадто велике значення, не враховуючи більш важливих аспектів, що свідчать про неможливість обмежити застосування статті 29 Конституції лише до сфери кримінального процесу. Стаття 29 Конституції стверджує право на свободу як таке, що належить «кожному». Це дає підстави вважати, що гарантії цієї статті поширюються на будь-які випадки позбавлення свободи, незалежно від того, як це позбавлення свободи класифікується законодавством чи практикою [10].

Правило *легальної дефініції* пов'язане зі співвідношенням загальноприйнятого (повсякденного) розуміння слова та його спеціально юридичного значення та передбачає, що у разі закріплення у правовому розпорядженні певного терміна або його значення вживання можливе лише у цьому сенсі. Відповідно до нього перевага надається останньому. Такі терміни, як, наприклад, «публічний», «особа» тощо, мають більш специфічне розуміння в юриспруденції, ніж у літературній мові. Іноді це правило виводять на рівень окремого способу тлумачення права – спеціально юридичного. З цим правилом часом пов'язуються деякі інші. Зокрема, якщо правовий припис не визначає значення терміна, йому слід надавати сенс, встановлений у юридичній практиці та юридичній науці. Останнє іноді називають доктринальним тлумаченням [11, с. 71].

При офіційному тлумаченні терміна, який неодноразово згадується в одному нормативно-правовому акті, необхідно виходити з того, що він вживається в одному значенні. Не може термін «законодавство» мати різне значення вживання більш ніж у сотні статей Кодексу законів про працю

України. У противному разі це призведе до плутанини у визначенні кола суб'єктів, уповноважених здійснювати регулювання певних відносин, які відповідно до положень закону визначаються чи встановлюються терміном «законодавство». Внаслідок прийнятого Конституційним Судом України Рішення виникає потреба в офіційному тлумаченні терміна «законодавство» як по кожній статті Кодексу законів про працю України, так і в інших нормативно-правових актах, де він вживається [12].

До правил лексичного аналізу норми права можна віднести й таке: не допускається тлумачення, у якому окремі слова чи словосполучення трактувалися б як зайві. Це особливо актуально для договірного регулювання. Наприклад, коли йдеться про оцінку суттєвих та несуттєвих умов договору [13, с. 298].

Під час логічного тлумачення відбувається з'ясування змісту норми права у спосіб зіставлення її змісту з іншими нормами галузі права. Ознаками логічного способу тлумачення є: сукупність логічних прийомів тлумачення; засіб розшифрування сенсу норми права; цілеспрямована розумова діяльність

Розглянемо застосування логічного тлумачення на прикладі Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України. Системне та логічне тлумачення положення статті 155 Конституції України «на наступній черговій сесії Верховної Ради України» дало суддям Конституційного Суду України підстави для висновку, що його необхідно тлумачити у взаємозв'язку з частиною першою статті 158 Основного Закону України, за якою законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього

законопроєкту. Конституційний Суд України виходить з того, що за статтею 155 Основного Закону України прийняття законопроєкт про внесення змін до Конституції України як закону пов'язане з голосуванням за нього на наступній черговій сесії Верховної Ради України не менш як двома третинами від її конституційного складу; у разі, якщо такий законопроєкт розглядався на черговій сесії Верховної Ради України, але закон не був прийнятий Верховною Радою України згідно з частиною другою статті 84 Основного Закону України на її пленарному засіданні шляхом голосування, застосовується положення частини першої статті 158 Конституції України щодо повторного розгляду Верховною Радою України законопроєкт про внесення змін до Конституції України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроєкту [14].

Отже, якщо законопроєкт про внесення змін до Конституції України був попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, але не розглядався Верховною Радою України на її черговій сесії, то на нього не поширюється вказане положення частини першої статті 158 Основного Закону України.

Між автентичними англомовною та французькомовною версіями Європейської конвенції з прав людини, які мають тотожну юридичну силу, наявні певні суперечності. Під час розгляду справи *Engel and Others v. the Netherlands* (Енджел та інші проти Нідерландів) Суд надав перевагу англійській версії Конвенції, навівши аргументи, що з урахуванням контексту і загальної структури статті 10 англійський варіант більш точний. Річ у тім, що заявники просили Суд перевірити, чи було необхідним втручання з боку органів влади в їх право на свободу слова з метою охорони правопорядку відповідно до пункту 2 статті 10 Конвенції. Вони стверджували, що ця стаття передбачає можливість обмеження свободи слова з метою охорони правопорядку тільки разом із запобіганням злочинам, адже у французькому варіанті Конвенції ці поняття зв'язуються

єднальним сполучником «et» («і»). Втім в англійському варіанті Конвенції вони з'єднані вже розділовим сполучником «or» («або»). Суд не вбачав потреби вивчати питання про те, чи мали заходи своєю метою «запобігання злочину» на додаток до «охорони правопорядку» щодо заявників» [15].

Описане вище питання щодо тлумачення за допомогою граматичного способу може виникати не тільки в практиці ЄСПЛ, але і в судовій практиці інших держав, які у своїй діяльності також можуть використовувати Конвенцію під час розгляду окремих справ. Адже судові органи орієнтуються на переклад Конвенції, який офіційно затверджений в їх країні та може мати деякі розбіжності з оригіналом [16, с. 239].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналізуючи вищевикладені думки вчених можна дійти висновку, що мовний (граматичний, морфологічний, текстуальний) і логічний методи тлумачення є основними, інші ж природним до них доповненням. Проте, ми дотримуємося погляду, що серед способів тлумачення норм права немає поділу на основні та додаткові. Кожен є самостійним способом тлумачення. Втім, для з'ясування змісту та сенсу норми права не завжди потрібно застосовувати всі наведені способи тлумачення. Іноді досить обмежитися лише кількома з них.

Однак, зазначений факт ще не дає підстав вважати інші способи тлумачення додатковими або ігнорувати їх. Оскільки, найчастіше, саме використання однієї з них може докорінно змінити думку інтерпретатора і допомогти у з'ясуванні волі законодавця.

Подальше дослідження питань про особливості філологічного та логічного тлумачення норм права визначається потребою постійного вдосконалення інтерпретаційної юридичної практики та правотворчості.

Література

1. Матузов Н. Н., Малько А. В. Теория государства и права : Курс лекций. М. : Юристъ, 2001. 776 с.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1986. №17. Ст. 343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
3. Теория государства и права : Учебник. Под ред. В. К. Бабаева. М. : Юристъ, 2003. 592 с.
4. Гарапшин Р. К. Особенности грамматического способа толкования права. *Образование и право. Юридические науки*. 2017. № 6. С. 37–43.
5. Коркунов Н. М. Курс лекций по общей теории права. СПб., 1907. С. 342-343.
6. Губайдуллина Э. Х. Аутентичное толкование: нужно ли его относить к официальному виду толкования норм права в РФ. *Вектор науки ТГУ*. 2010. № 2(2). С. 51-52.
7. Шмагин А. Основы немецкой методики толкования права. *Вестник гражданского права*, 2012. №4. Т. 12. С. 247–284.
8. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навч. закл. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.
9. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / пер. с фр. вступ ст. и коммент. И. С. Вдовиной. М. : Академически й Проект, 2008. 695 с.
10. Бущенко А., Тарахкало М. Письмові коментарі Української Гельсінської спілки з прав людини з питань права (amicus curie). URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pysmovi-komentari-ukrajinskoji-helsinskoji-spilky-z-prav-lyudyny-z-pytan-prava-amicus-curie/>
11. Смирнов А. В., Манукян А. Г. Толкование права: Учебно-практическое пособие. М., Проспект, 2008. 144 с.

12. Окрема думка судді Конституційного Суду України Савенка М. Д. у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство». Справа № 17/81-97N 1-1/98. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KS98012?an=46>
13. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: общие положения. Изд. 2-е, испр. М. : Статут, 1999. 848 с.
14. Рішення Конституційного Суду України від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-16?find=1&text=%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8#Text>
15. European Court of Human rights, Engel and Others v. the Netherlands (Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). Judgment Strasbourg 23 November 1976. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57478>
16. Палешник С. І. Способи тлумачення норм права Європейським судом з прав людини. *Міжнародне право*. 2015. №1. С. 237–245.

References

1. Matuzov, N. N. & Malko, A. V. (2001). Theory of State and Law: A Course of Lectures. М.: Yurist, 776. [in Russian]
2. Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (1986). Vienna Convention on the Law of International Treaties. Information No. 17. Art. 343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text [in Ukrainian]
3. Babaev, V. K. (ed.) (2003). Theory of State and Law: Textbook. М.: Yurist, 592. [in Russian]
4. Garapshin, R. K. (2017). Features of the grammatical way of interpreting law. Education and law. Legal Sciences, 6, 37–43. [in Russian]

5. Korkunov, N. M. (1907). A course of lectures on the general theory of law. SPb., 342-343. [in Russian]
6. Gubaidullina, E. H. (2010). Authentic interpretation: whether it should be attributed to the official type of interpretation of the rules of law in the Russian Federation. Vector Science TSU, 2(2), 51-52. [in Russian]
7. Shmagin, A. (2012). Fundamentals of the German methodology for the interpretation of law. Bulletin of Civil Law, 4(12), 247–284. [in Russian]
8. Shutak, I. D. & Onyshchuk, I. I. (2013). Legal technique: education. manual. Ivano-Frankivsk, 496. [in Ukrainian]
9. Ricoeur, P. & Vdovina, I. S. (translation). (2008). Conflict of interpretations. Essays on hermeneutics. Moscow: Academic Project, 695. [in Russian]
10. Bushchenko, A. & Tarakhkalo, M. (2014). Written comments of the Ukrainian Helsinki Human Rights Union on legal issues (amicus curie). URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pysmovi-komentari-ukrajinskoji-helsinskoji-spilky-z-prav-lyudyny-z-pytan-prava-amicus-curie/> [in Ukrainian]
11. Smirnov, A. V. & Manukyan, A. G. (2008). Interpretation of law: Educational and practical guide. M., Prospect, 144. [in Russian]
12. Savenko, M. D. (1998). Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of the Kyiv City Council of Trade Unions regarding the official interpretation of the third part of Article 21 of the Labor Code of Ukraine (the case on the interpretation of the term "legislation". Case No. 17/81-97N 1-1/98. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KS98012?an=46> [in Ukrainian]
13. Braginsky, M. I. & Vitryansky, V. V. (1999). Contract law. Book One: General Provisions. Ed. 2nd, rev. M.: Statute, 848. [in Russian]
14. Constitutional Court of Ukraine (2016, March 15). Decision No. 1-пп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710->

16?find=1&text=%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8#Text [in Ukrainian]

15. European Court of Human rights (1976, November 23). Engel and Others v. the Netherlands (Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). Strasbourg. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57478>
16. Paleshnyk, S. I. (2015). Methods of interpretation of legal norms by the European Court of Human Rights. *International Law*, 1, 237–245. [in Ukrainian]